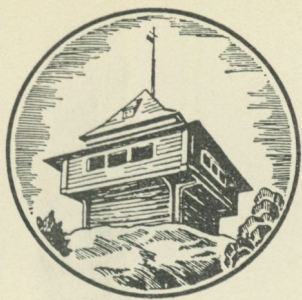

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1944**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1944

Redaktion:

SIGURD WALLIN • GÖSTA BERG • SIGFRID SVENSSON

Omslaget: "Josua slår de fem Amoreers konungar. Josua Bok 10 Cap." Detalj ur bonad målad av Anders Pålsson, Trönninge socken, Halland. Nordiska museet 58,191 b.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1944

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

SILVER FRÅN VÄ OCH KRISTIANSTAD

av Thorsten Andersson

Huvudsyftet med den silverutställning, som vid årsskiftet 1942—43 pågick i Nordiska museet, var att uppvisa, vad man inom ett visst lokalt område, staden Kristianstad och dess föregångare Vä, under tidernas lopp kunnat åstadkomma i fråga om silversmide. Utställningar av denna typ ha i ett par fall anordnats tidigare, t. ex. i Arboga, Malmö och Jönköping. Liksom i den sistnämnda staden tog man i Kristianstad föremålens tillverkare till utgångspunkt vid materialets insamling och exponering. Det var i första hand de olika silversmedernas insatser och konstnärliga förmåga man ville belysa och studera.

Utställningen, som främst hade ett direkt lokalt intresse, var från början endast avsedd att visas i Kristianstad. Dess tillkomst berodde icke av överdrivna föreställningar, att Kristianstad skulle haft någon säregen betydelse i det svenska silversmidets historia eller att stadens guldsmeder skulle ha gjort märkligare insatser än sina kolleger på andra håll i landet. Vissa historiska fakta hade emellertid tilldragit sig intresse och ansågos värda att närmare belysas, vilket bäst kunde ske genom en utställning och specialundersökningar i samband därmed. Kristianstad var en av de åtta svenska städer, som hade eget guldsmedsämbe redan före 1700; detta hade inrättats 1690 i samband med den allmänna organisationen av ämbetena. Därtill hade staden trots det jämförelsevis sena tillkomståret, 1614, gamla traditioner inom silversmidet tack vare sin äldre föregånga-

re, den gamla märkliga staden Vä, som efter att flera gånger ha härjats och återuppbyggt, definitivt förstördes av Gustav II Adolf 1612. Denna stad var en av de ytterst få, varifrån man hade kvar stämplade silverarbeten från en så avlägsen tidpunkt som omkring 1600. Gustaf Upmark omtalar i sitt verk om Guld- och silversmeder i Sverige nio arbeten, huvudsakligen skedar, med stadens stämpel, det krönte hjulet. Senare har också antikvarien Olle Källström ägnat Väsilvret ett särskilt studium och sökt namnge några av de olika mästarna. Att närmare undersöka detta vårt äldsta, Ortsbestämda silversmide och att se, huru dess traditioner förvaltats i det senare Kristianstad, syntes vara en lockande uppgift. Så uppkom förslaget att söka få till stånd en samlad uppvisning av ortens silversmide. Ett insamlingsarbete igångsattes, och på senhösten 1942 kunde utställningen öppnas i Kristianstads museum.¹ Katalogen över den samma omfattade över 400 nummer och bortåt 50 mästare. Strax före julhelgen överfördes utställningen till Nordiska museet, där dräktgalleriet uppläts för ändamålet, och här utställdes silvret på långa bord, täckta av präktiga damastdukar och mot en bakgrund av förnämliga textilier, bild 1—6.

I samband med utställningen ha också forskningar bedrivits; de äro ännu icke avslutade, men resultaten ha redan visat sig värdefulla. Då en särskild publikation om silversmidet i Vä och Kristianstad inom kort torde komma att föreligga, skall här endast framläggas en kortare översikt. Utställningen har visat, att ett företag av detta slag, som begränsar sig till ett bestämt lokalt material och därigenom också får möjlighet att ägna detta en grundligare genomgång, kan vara mycket givande både ur all-

¹ Landshövding A. Rodhe har hela tiden lämnat saken sitt varma intresse och starka stöd. Arbetsutskottet för utställningen har bestått av borgmästare Einar Dörning, ordförande, redaktör Ragnar Arbin, sekreterare, och köpman Otto Molin, kassaförvaltare, samt författaren som kommissarie. Ekonomiskt möjliggjordes utställningen tack vare stor frikostighet från kassaförvaltarens sida. — Värdefull hjälp har lämnats av amanuens Bengt Bengtsson vid Nordiska museet, vilken också omhänderhade utställningens överförande till Stockholm. Allt tänkbart stöd har vid insamlingsarbetet lämnats av olika myndigheter och museer, församlingar samt enskilda samlare och innehavare av silver från Vä och Kristianstad.

mänt kulturhistorisk synpunkt och i fråga om lokalhistoriska detaljer och ortstraditioner. Ett omfattande nytt material, delvis av oväntat god kvalitet, har tillförts forskningen och åtskilliga silverstämplar ha kunnat identifieras utöver de av Upmark kända. Därtill har man fått möjligheter att studera de olika mästartarna på ett ingående sätt, både som mer eller mindre skickliga yrkesmän, som medlemmar av ämbetet, som borgare och samhällsmedlemmar och som människor.

Utställningens märkligaste föremålsgrupp utgjorde obestriddigen Väsamlingen såväl på grund av ålder som kvalitet. Såsom redan nämnts omtalar Gustaf Upmark nio Västämplade föremål, vilket i förhållande till den ringa mängd av samtida föremål från övriga städer, som han känner, redan det är en stor siffra. Katalogen över denna del av utställningsmaterialet, som är författad av Olle Källström, omfattar ej mindre än 48 nummer, varibland visserligen endast 26 genom stämplar äro säkert dokumenterade som Vårarbeten. Av de återstående ha en del av andra anledningar kunnat med visshet hänföras till Vä, under det att ytterligare några äro ej säkert bestämbara men närstående de förra.

Det äldsta stämplade föremålet är Emislövs kyrkas kalk, som genom inskription är daterad 1530, ett gott prov på sengotiskt silversmide, med bred sexpassformad fot, som är dekorerad med ingraverade rosor och språkband. Skålen är omgjord under 1700-talet, vilket också är fallet med de flesta andra av de äldre kalkar, som ingingo i utställningen. Emislövskalken saknar visserligen mästarstämpel men har på foten det krönte hjulet instämplat två gånger. Detta är så mycket märkligare, som Vä stads vapen för övrigt uppträder först åtskilliga år senare. Märkligt är också det svängt koniska lock som tillhör kalken och som antagits innebära ett engelskt inflytande.

De intressantaste upptäckterna knyta sig till en serie arbeten, försedda med stämpeln HK. Utöver de av Upmark nämnda kalkarna i Kristianstads (1601) och Mörrums (1605) kyrkor kunde utställningen uppvisa ytterligare sju föremål av samme

mästare. Jørgen Olrik ville identifiera denne HK med en köpenhamnsguldsmed Hans Krinapfel, medan Källström ansett, att bakom denna stämpel skulle dölja sig rådmannen i Vä och sedermera i Kristianstad, Hans Klausson, dokumentariskt nämnd under 1590-talet och intill 1616. Detta antagande har visat sig vara riktigt och beviset härför utgöres av en inskrift å locket till Brobykalken, som förutom dateringen, 16 april 1598, ger oss det latiniserade namnet på guldsmeden, Johannes Claudius Waeianensis, d. v. s. Hans Klausson från Vä. Denne silvermed har med detta verk dokumenterat sig ej blott som den främste Vämästaren utan överhuvud taget som en av sin tids främsta guldsmeder i Norden. Formen är fortfarande den gotiska med sexpassformad fot, men denna är i likhet med locket rikt ornerad av en utsökt driven dekor, beslagsornament, rullverk, fruktknippen, änglahuvuden etc., bild 8—10. Det är den nederländska renässansens formspråk, som här möter oss i en skånsk silversmeds visserligen föga självständiga men hantverksmässigt skickliga och eleganta gestaltning. Den senare förstorade skålen omges nedtill av en likaledes driven bladholk, ett drag som återfinnes också på de övriga fem kalkar, vi för närvarande känna av Hans Klaussons hand. De äro också utmärkta arbeten men kunna icke mäta sig med Brobykalken; den drivna dekoren är här ersatt med graverade renässansornament, framför allt frukt- och blomknippen. Ett annat, mycket märkligt arbete av Hans Klausson är Skepparlövs församlings brudkrona, ett nästan barbariskt praktfullt verk av guldsmedskonst, bild. 7. Den företer ålderdomligare drag än kalkarna, framför allt genom de 16 bladformiga ståndarna med sina små hängande berlocker, till antalet 96 (ursprungligen 104), bestående av huvuden, djurfigurer, medaljer etc. Kronringen består av 8 ledade rektangulära stycken med gjuten beslagsornamentik av tidig nederländsk renässanstyp. Kronan är daterad 1597 och landets äldsta mästarbestämda; även om den i fråga om kvalitet icke kan jämföras med Brobykalken, utgör den ett värdigt motstycke till denna i Hans Klaussons produktion.

Kring denne märklige skånske renässansmästare gruppera

sig några andra guldsmeder, som förete likartade drag, ehuru de icke nå upp till samma grad av konstnärlighet. Bland dessa må nämnas H. P. (enligt Källström identisk med Hans Povels-son), som tillverkat den förut observerade kalk, som nu tillhör Växjö domkyrka, men som ursprungligen beställdes för Fär-lövs kyrka 1609. Från Vä härrör också en serie skedar, bl. a. det äldsta kända exemplaret av den tidigaste renässanstypen, skedarna med kulknapp. Några egenartade smycken och dräkt-spännen, som ingå i ett jordfynd från Källemosse i Norra Strö socken, visa fram mot vissa typer av senare tiders skånska all-mogesmycken.

Materialet från Vä är ovanligt rikt i förhållande till vad man känner från övriga orter i landet för denna tidiga period. Även om detta delvis beror därpå, att en motsvarande inventering knappast gjorts annorstädes, kvarstår dock det faktum, att de nu kända Väsakerna visa på ett både i kvalitet och omfattning betydande silversmide, som haft sitt centrum i Vä omkring 1600. En skattelängd från år 1584 upptar ej mindre än sex guldsmeder, som alltså samtidigt skulle ha verkat i denna lilla skånska provinsstad, vilket ju är en ovanligt stor siffra. Detta måste förutsätta, att Vä utgjort en skånsk central för ett både rikt och förnämligt silversmide, som haft avsättning inom ett ganska stort område. Fynd (av skedar) ha också gjorts långt upp i landet, t. ex. i Västergötland.

Att det funnits guldsmeder i Kristianstads andra föregångare, medeltidsstaden Åhus, vilken också offrades för till-komsten av den nya staden, bevisas av inskriften på foten till Maglehems kyrkas kalk. Den omtalar nämligen att kalken gjorts 1572 av en mästare "Jørrin Guldsmed" i Åhus. Någon stads-stämpel för Åhus har emellertid ej kunnat med säkerhet på-visas.

Man har inga som helst uppgifter om hur det förhållit sig i fråga om skrå- och ämbetsväsen i Vä. Guldsmederna i det äldsta Kristianstad sorterade troligen under ämbetet i Malmö, men 1690 — i samband med omorganisationen av ämbetena ge-nom riksvärdien Antoni Grill — fick Kristianstad ett eget guld-

smedsämbete. Detta tyder ju på att staden även dessförinnan haft ett betydande silversmide, men tyvärr har man icke haft och har i stort sett fortfarande icke någon kännedom om dessa förhållanden under tiden från stadens grundläggning 1614 och intill ämbetets inrättande. Det gäller emellertid inte endast för Kristianstad, att denna tid är särskilt dunkel; det är överhuvudtaget ett faktum, att stämplade och ortsbestämda guldsmedsarbeten från denna tid äro ganska sällsynta. Detta torde bl. a. kunna bero på att man inte varit särskilt noga med stämplingen under denna tid. Rörande Kristianstad ha arkivforskningar i samband med utställningen visat, att åtminstone ett 30-tal guldsmeder verkat i staden under tiden 1614—1690, vilket måste anses som ett relativt stort antal. Men några föremål, som genom stämplar eller på annat sätt med säkerhet kunna hänföras till någon av dessa äldre Kristianstadsmästare, känna vi icke. Endast två saker, en oblatask från 1659, tillhörig Kristianstads kyrka, samt en dryckeskanna från 1661, som också alltsedan sin tillkomst befunnit sig i Kristianstadstrakten, ha med en viss sannolikhet kunnat hänföras hit. Båda bära en stämpel IW, som man gärna vill sammanställa med guldsmeden Johan von Wouwern, omnämnd i handlingar från ifrågavarande tid.

I och med att staden får ett eget ämbete ha vi större möjligheter att studera dess silversmide. Av åtskilliga mästare har man visserligen tidigare inte känt några arbeten, men vid utställningen kunde så gott som alla Kristianstads silversmeder efter 1700 bli representerade.

Efter allt att döma borde man kunna räkna med att en viss tradition från det märkliga silversmidet i Vä skulle ha präglat det äldsta Kristianstadsmaterialet. Eftersom detta icke är känt, kan man ju inte döma härom, men en sådan tradition kan åtminstone anas ännu i t. ex. Osby kyrkas nattvardskalk, tillverkad 1703 av Conrad Kampf. Den påminner starkt om Brobykalken, både genom den ålderdomliga sexpassformen och i fråga om användandet av driven dekor på foten och på holken kring skälens nedre del, ehuru ornamentsdetaljerna givetvis tillhöra en helt annan stilepok. Av denne mästare har man tidigare icke

känt några arbeten, men de elva prov på hans konst, som nu framdragits, huvudsakligen kyrkliga föremål, placera honom bland Kristianstads allra främsta silversmeder.

Vid ämbetets inrättande funnos i Kristianstad sex guldsmeder och med smärre växlingar höll sig antalet i stort sett kring denna siffra genom tiderna. Till ämbetets förste ålderman utsågs mästare Hans Vogt och hans släkt fick en alldeles särskild betydelse. Namnet Vogt går som en röd tråd genom Kristianstads guldsmedsämbetes historia, ty i en obruten följd av ej mindre än sex generationer verkade medlemmar av denna släkt, far och son efter varandra, som guldsmeder i staden. Det finns väl knappast någon annan ort, som kan uppvisa en sådan tradition. Ingen av Vogtarna var väl någon verkligt stor konstnär, men i deras arbeten kan man på ett utmärkt sätt avläsa de olika tidernas ideal och stilformer, från barocktiden, representerad av de båda äldsta medlemmarna av släkten, över rokokon med den skicklige och produktive Hans Peter Vogt och klassicismen till 1800-talets rikare former, som möta oss i arbetena av släktens båda sista generationer, Hans Georg Vogt och hans två söner, som drevo en omfattande och över stora delar av landet känd rörelse.

Vid sidan av dessa må endast några av de mera framstående guldsmederna nämnas. Bland de tidigare av dessa ha även förut Asmus Liberat, bild 12, och Albrecht Hoborg varit kända som relativt duktiga mästare i likhet med de något senare Hans Johansson Stadius, inflyttad från Karlskrona, samt Conrad Gadd. Däremot ha arbeten av Johan Friedrich Negelein, Christian Dalbeck och Olof Diedrich Rooth först nu kommit fram; de äro visserligen icke särskilt märkliga men betydelsefulla, då de ge oss dessa guldsmeders stämpelar. Som en mera betydande guldsmed framstår då Greger Vogt, den andre i ordningen av familjen, med några förut icke uppmärksammade arbeten. Övergången till rokokon markeras av Greger Persson Rördahl samt Petter Lorentzson Gadd, men först med Johan Bergengren (verksam 1752—1788) finna vi en verkligt framstående mästare, utan tvivel den främste av alla Kristianstads guld-

smeder. Detta faktum hade man redan tidigare anat, framför allt i ett arbete som den bekanta, ofta avbildade kaffekanna, som tillhörde C. R. Lamms berömda samling på Näsby, och som nu finns på Röhsska museet i Göteborg. Även i de båda här avbildade föremålen, bild 13 och 14, visar han sig behärska rokokons formspråk på ett skickligt sätt, men vid sidan av dessa rikare arbeten har han åstadkommit ting av en synnerligen för-
enklad form, med hela, obrutna ytor, där silvrets egen skönhet får komma till sin rätt.

Bergengren verkade under en tid, då det svenska silversmidet hade många verkligt skickliga representanter även ute i oansenliga städer. Vid sidan av Bergengren kan Kristianstad uppvisa andra goda mästare, såsom den tidigare nämnde Hans Peter Vogt, bild 15, och Caleb Olof Engelholm. Hos den senare kan man på ett intressant sätt studera övergången från rokoko till klassicism och hur dessa båda stilar bryta sig i samma arbeten. Klassicismen har inga med Bergengren jämbördiga konstnärer att uppvisa; nämnas må den produktive men ofta mindre eleganta Magnus Ljungqvist, Andreas Hallberg samt Hans och Jakob Fick. Från mitten av 1800-talet göra sig de industriella tillverkningsmetoderna allt mera gällande med användandet av pressen och andra maskiner.

Det är givet, att mycket ännu kan återstå att göra för att nå ytterligare kännedom om Kristianstads silversmide, och undersökningarna fortgå alltjämt. Utställningen kunde emellertid med all önskvärd tydlighet visa, att ett dylikt företag med lokal begränsning kan ge mycket nytt och värdefullt material, och en fortsättning på denna linje genom andra dylika stadsutställningar skulle ge oss en vidgad kunskap om vårt svenska silversmide.

Bild 1 och 2. Barocksilver. På den övre bilden en grupp arbeten av Conrad Kampf och Johan von Wouwern, på den nedre äro Asmus Liberat och Albrecht Hoborg representerade.

Bild 3. Barocksilver av Conrad Gadd och Greger Persson Rördahl.

Bild 4. Några av rokokomästaren Johan Bergengrens arbeten.

Bild 5. Arbeten av Hans Peter Vogt, vars verksamhet omspanner såväl rokokon som den gustavianska tiden.

Bild 6. Den sengustavianske mästaren Magnus Ljungqvists arbeten, bl. a. det stora mässhakekrucifixet för Vä kyrka.

Bild 7. Skepparslövs kyrkas brudkrona, tillverkad av Hans Klaussøn i Vä. 1597.

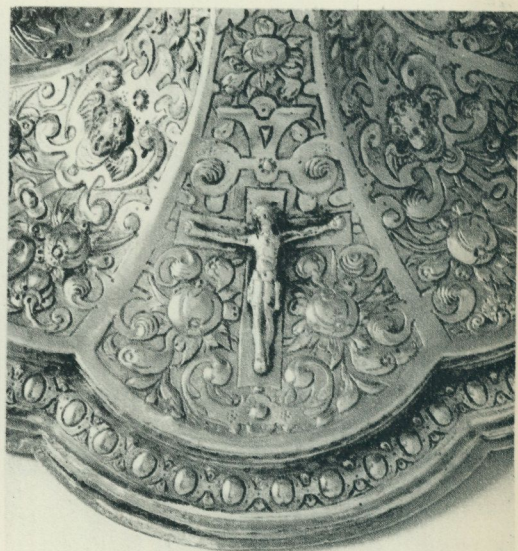
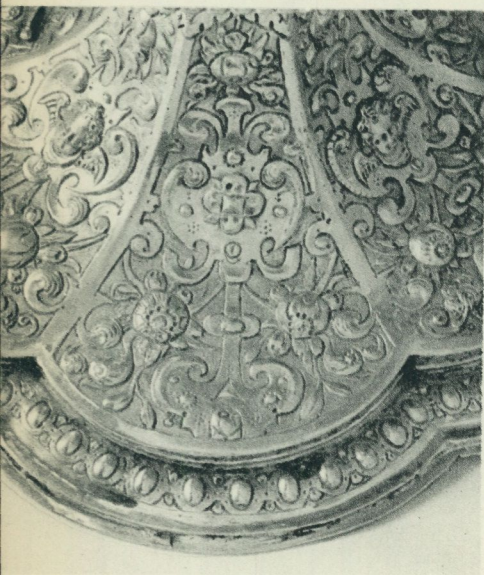

Bild 8—10 (vidstående sida). Nattvardskalk med detaljer från Östra Broby kyrka. Enligt inskrift tillverkad av Hans Klaussøn i Vä. 1598.

Bild 13. Ljusstake av Johan Bergengren och Caleb Olof Engelholm, tillhörig Kristianstads kyrka. Stakens nedre del är gjord av Bergengren 1767, medan dubbelarmen av Engelholm är tillfogad 1776.

Bild. 14. Gräddsnäcka av Johan Bergengren 1764. Privat ägo.

Bild 15. Sockerskrin av Caleb Olof Engelholm 1780. Privat ägo.
Bild 16. Tekanna av Hans Georg Vogt 1839. Privat ägo.